

K71

P-У

3661-p

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

КОСЦОВА МАРІЯ ВІКТОРІВНА

УДК: 159.955.4:159.99

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ
У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 2013

9647

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Долинська Любов Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут філософської освіти і науки, завідувач
кафедри психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої
діяльності;

кандидат психологічних наук, доцент
Турніна Олена Леонтіївна,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
завідувач кафедри загальної психології.

Захист відбудеться «25» листопада 2013 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «23» жовтня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Л. І. Фомічова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення ринкових відносин в Україні пред'являє підвищені вимоги до підготовки фахівців, а реформування вищої школи ставить завдання розширення їх професійної компетентності. Умови модернізації діяльності вищих навчальних закладів в Україні передбачають нову систему цінностей і цілей освіти, що базуються на ідеях особистісно-орієнтованої педагогіки. Усе більше обговорюються шляхи гуманізації й гуманітаризації вищої технічної освіти. Така зміна акцентів передбачає ставлення до студента не як до об'єкту, що отримує знання і здобуває систему вмінь і навичок, а як до самоцінного суб'єкту, здатного до свідомого самовдосконалення з урахуванням особистих мотивів, інтересів, здібностей.

Центральною психологічною проблемою досліджень зв'язків людини й професії є їхня взаємна відповідність. Навчання у вищій школі, оволодіння знаннями й уміннями, необхідними в майбутній професійній діяльності, сприяють усвідомленню свого професійного становлення, формуванню у студентів професійної рефлексії, що є основною, центральною складовою професійного самовизначення студентів і знаходиться у зоні найближчого розвитку.

Результатом професійної підготовки є професійна компетентність, змістовним елементом і умовою розвитку якої є рефлексія (В. Метаєва). Особистісна рефлексія, що сприяє відображенню суб'єктом свого внутрішнього світу й усього різномайття власних індивідуальних особливостей (Н. Гуткіна, М. Двоєглазова та ін.), є основою професійної рефлексії (А. Бізяєва, Т. Юрова) і надалі слугує розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця (С. Максименко, В. Семиченко, Н. Шевченко, В. Чернобровкін, Н. Чепелева, Т. Яценко).

Однак у системі традиційного навчання і нині переважає орієнтація на освоєння знань майбутнім фахівцем над формуванням його професійно-значущих особистісних характеристик, активізацією внутрішнього потенціалу, розвитку рефлексії.

Проблема рефлексії в останнє десятиліття посідає помітне місце у психології професійної діяльності. Це обумовлено тим, що одним із центральних психологічних механізмів забезпечення професійної діяльності як у плані її здійснення, так і в плані її розвитку, є рефлексія, однією з функцій якої є забезпечення усвідомленого ставлення суб'єкта до діяльності. Серед сучасних розробників теорії рефлексивної діяльності слід зазначити І. Булах, А. Карпова, І. Семенова, С. Степанова та ін.

У процесі рефлексії формується метакогнітивний досвід: здатність здійснювати мимовільну й довільну регуляцію інтелектуальної діяльності; здатність планувати, передбачати, оцінювати, контролювати власну інтелектуальну діяльність, вибирати стратегію свого навчання (І. Муштавинська, М. Холодна). Основний акцент у наявних дослідженнях з даної проблеми зроблено на розвиток рефлексивно-творчого потенціалу, виявлення механізмів різних видів рефлексії, розробку й впровадження рефлексивно-інноваційних технологій в умовах вищої школи.

Проблема розвитку професійної рефлексії у студентів у контексті індивідуально-орієнтованої парадигми освіти вивчалася Л. Долинською,

Г.Загвязинським, Ю. Кулюткіним, І. Ладенко, С. Максименко, Н. Пов'якель, І. Семеновим, С. Степановим, Г. Сухопською, Н. Чепелевою, Н. Шевченко та ін. Доведено, що саме розвиток професійної рефлексії як якості особистості й мислення майбутнього фахівця, є необхідною умовою для його творчої самореалізації й досягнення високого рівня професійної майстерності. Професійна рефлексія має свою специфіку залежно від обраної спеціальності й усвідомлення вимог до неї. Однак виявлення особливостей професійної рефлексії, її структури, динаміки й специфіки формування щодо конкретних спеціальностей залишилося поза увагою вчених. Актуальність проблеми, її практична значущість і недостатній рівень розробленості визначили вибір теми дослідження: **«Формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 13 від 27 травня 2010 р.) та узгоджена Міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15.06.2010 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному та експериментальному вивченні особливостей розвитку структурних компонентів, рівнів сформованості й динаміки професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей, а також у перевірці ефективності авторської моделі й технології цілеспрямованого формування професійної рефлексії в студентів – майбутніх інженерів з урахуванням виявлених особливостей.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що у звичайних умовах підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів професійна рефлексія розвивається недостатньо, що негативно позначається на процесі професійного самовизначення й загальній професійній підготовці майбутніх фахівців, а її формування буде більш успішним за умов цілеспрямованої актуалізації всіх структурних компонентів професійної рефлексії з урахуванням специфіки їхнього розвитку та профілю підготовки засобами активних соціально-психологічних методів навчання.

Відповідно до мети й висунутої гіпотези були поставлені **завдання дослідження:**

1) визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми формування професійної рефлексії в студентів технічних спеціальностей;

2) дослідити особливості та динаміку розвитку професійної рефлексії у студентів - майбутніх інженерів;

3) виявити критерії й рівні сформованості професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей;

4) обґрунтувати, розробити й апробувати програму формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей.

Об'єкт дослідження - професійна рефлексія студентів технічних спеціальностей.

Предмет дослідження - формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей.

Методи дослідження. Згідно з метою, гіпотезою та сформульованими завданнями дослідження використовувалися наступні методи дослідження:

- *теоретичні*: науковий аналіз і систематизація літературних наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень;

- *емпіричні*: спостереження, бесіди, метод експертних оцінок, констатувальний і формувальний експерименти. На різних етапах дослідження використовувалися також спеціальні психодіагностичні методики: для вивчення рівнів рефлексивності студентів - питальник «Рефлексія» А. Карпова, особливостей професійної спрямованості - анкета Т. Дубовицької, мотивації навчання студентів - питальник Т. Ільїної, професійних схильностей - модифікація ДДО А. Клімова - ОПГ Л. Кабардової, рівнів розвитку прогностичних здібностей - методика «Здатність до прогнозування» Л. Рєгуш та професійної ідентичності - МІП Л. Шнейдер;

- *методи статистичної обробки даних*: непараметричний критерій Манна-Уїтні, критерій Вілкоксона та критерій рангової кореляції Спірмена.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Севастопольського національного університету ядерної енергії й промисловості. У ній взяли участь 425 студентів - майбутніх інженерів. Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилося в три етапи (пошуковий, дослідницький та узагальнюючий) впродовж 2008 - 2013 рр.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягають у тому, що:

- *вперше* розглянута специфіка професійної рефлексії студентів технічного профілю підготовки, виявлена структура професійної рефлексії (рефлексивність, професійна спрямованість, прогностичні здібності, професійна ідентичність), особливості розвитку й динаміка в процесі професійної підготовки, визначені критерії, показники й рівні (високий, середній, низький) розвитку професійної рефлексії у студентів технічних ВНЗ. Обґрунтована модель розвитку професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей, а також створена й апробована програма цілеспрямованого формування професійної рефлексії шляхом актуалізації її структурних компонентів з урахуванням специфіки у студентів технічних спеціальностей методами активного соціально-психологічного навчання;

- *розширено й доповнено* психологічний зміст професійної рефлексії, її структури стосовно студентів технічних спеціальностей, особливостей формування професійної рефлексії засобами інтерактивних методів;

- *отримало подальший розвиток* знання про рефлексію, рефлексивну діяльність, рефлексивність як властивість особистості, шляхи впровадження рефлексивно-інноваційних технологій в умовах вищої школи.

Особистий внесок здобувача у розробку проблеми дослідження полягає у виявленні особливостей професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей та обґрунтуванні і розробці програми її формування. У спільних із А.В. Гришиною наукових статтях: «Динамика мотивации обучения в вузе студентов технических специальностей», «Специфика человекоцентрированного подхода в процессе профессионального самоопределения студентов высших

учебних заведень», «Профессиональное и личностное самоопределение: психологический аспект» авторський доробок становить 50 %.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що пакет діагностичних методик і авторська програма формування професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей можуть бути використані психологічними службами ВНЗ з метою діагностики й удосконалення професійної підготовки фахівців – майбутніх інженерів. Теоретичні положення й висновки дисертаційної роботи можуть слухувати викладачам психологічних навчальних дисциплін з метою формування професійної компетентності фахівців.

Ймовірність і надійність результатів дослідження забезпечується використанням методів і методик, адекватних меті й завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних, об'єднанням кількісного і якісного аналізу отриманих даних, використанням методів математичної статистики й достовірною результативністю формувального експерименту.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідались та отримали схвалення на: XI Міжнародному форумі з людино-центрованого підходу (Москва, 2010 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів та студентів «Сучасні проблеми гуманітарної науки й практики: філософський, психологічний та соціальний вимір» (Луганськ, 2012 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2012 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія й технологія практичної психології у системі вищої освіти» (Київ, 2012 р.), третій Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та технологія практичної психології у системі вищої освіти» (Київ, 15-16 травня 2012 р.), IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки» (Республіка Башкортостан, м. Стерлітамак, 30-31 січня 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Психологічна допомога особистості у різних умовах соціалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2012 р.), науково-практичній конференції СНО «Україна на інтелектуальній мапі світу» при кафедрі ГД СХУЯЕтаП (Севастополь, 2013), звітних науково-практичних конференціях НПУ імені М.П. Драгоманова (2010-2013 рр.), засіданнях кафедри гуманітарних дисциплін СХУЯЕтаП (Севастополь, 2011-2013 рр.), засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2010-2013 рр.).

Впровадження результатів дисертаційного дослідження та програми формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей проводиться у Севастопольському національному університеті ядерної енергії й промисловості (довідка № 01/24-737 від 28.05.2013) та у Севастопольському національному технічному університеті (довідка № 92-17.26/654 від 30.04.2013).

Публікації. Основні теоретичні положення та експериментальні результати дисертації відображені у 16 публікаціях, серед яких 5 статей в фахових наукових виданнях, 1 - зарубіжне видання, 6 матеріалів конференцій, 2 навчально-методичних посібники, 2 - інші видання.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, додатків та переліку використаних джерел, який нараховує 218 найменувань (з них 9 іноземною мовою). Основний зміст дисертації викладено на 200 сторінках. У тексті міститься 12 таблиць і 26 рисунків на 38 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 244 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, припущення та завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет, розкрито теоретичне та практичне значення отриманих результатів, представлено відомості щодо впровадження й апробації результатів дисертації, наведено дані про публікації, структуру і обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні підходи до формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей**» представлені теоретико-методологічні підходи до проблеми рефлексії та професійної рефлексії у психолого-педагогічній літературі, обґрунтована структура та теоретична модель професійної рефлексії, розглянуті вікові особливості формування рефлексії.

Представлено основні підходи до вивчення рефлексії в психологічній літературі. Рефлексія в рамках гносеологічного напрямку виступає як загально психологічний принцип пізнання усвідомлених і довільних психічних явищ (П. Блонський, Л. Виготський, С. Кравков); у методології наукового пізнання (Б. Кедрів, В. Садовський, Г. Щедровицький, Є. Юдин і ін.) створено ряд моделей рефлексії: «рефлексивний вихід» (Г. Щедровицький), «система з рефлексією» (М. Розов), «рефлексивне керування» (В. Лефевр); вивчення даного феномена у рамках педагогічної психології (В. Давидов), психології мислення (Ю. Кулоткін, І. Семенов), проблематики діяльності і її регуляції (Н. Алексєєв, Г. Щедровицький), соціальної психології (К. Данилін); дослідження ролі рефлексії в розв'язку типових і творчих завдань (В. Зарецький, І. Семенов, С. Степанов), де рефлексія розглядається як усвідомлення засобів, способів і підстав розумової діяльності, що здійснюють її регуляцію. Більш інтегровані підходи до визначення рефлексії розроблені С. Максименко, Ю. Машбиць, Н. Пов'якель, В. Семиченко та ін.

Серед сучасних дослідників теорії рефлексивної діяльності слід відмітити підхід А. Карпова і І. Скитяєвої, у якому рефлексивність виступає як метаздібність, що входить у когнітивну підструктуру психіки, виконуючи регулятивну функцію для всієї системи, а рефлексивні процеси - як «процеси третього порядку» (вважаючи процесами першого порядку когнітивні, емоційні, вольові, мотиваційні, а другого порядку - синтетичні й регулятивні). У їх концепції рефлексія являє собою найвищий за ступенем інтегрованості процес; вона одночасно є способом і механізмом виходу системи психіки за власні межі, що детермінує пластичність і адаптивність особистості.

Багато авторів (О. Анісімов, Б. Вульфів, В. Давидов, Л. Долинська, А. Зак, Т. Колошина, Ю. Лобанова, С. Максименко, Г. Похмелкіна, В. Семиченко, С. Степанов, Н. Чепелева, Н. Шевченко, Т. Яценко та ін.) вказують на необхідність розгортання рефлексії у студентів, що дозволяє сформувати

здатність до проектування, прогнозування і програмування своєї професійної діяльності.

Визначено психологічний зміст вікового періоду «студентства», який, на думку багатьох авторів, пов'язаний з розвитком самосвідомості як психічного утворення, - з розв'язанням завдань професійного самовизначення й із вступом у доросле життя. Дослідження становлення професійної самосвідомості особистості мають особливу актуальність, оскільки вона є особистісним регулятором професійного саморозвитку й самовиховання особистості, здатності фахівця аналізувати й оцінювати свою діяльність та її результати (Б. Волков, І. Гуткіна, О. Дарвіш, В. Демченко, Л. Долинська, А. Веремчук, С. Герасіна, В. Ключко, В. Колюцкий, І. Кулагіна та інші). Структура професійної рефлексії студентів характеризує процес реалізації внутрішньої психічної діяльності суб'єкта - рефлексивної діяльності по відношенню до професійної діяльності, в основі якої лежить професійна діяльність як ергатичної системи (Е. Клімов), представлена різноманітним суб'єктно-об'єктним взаємозв'язком, обумовлених об'єктивною реальністю різноманітного світу професій, і, в даному випадку, професій типу «Людина-техніка».

Професійна самосвідомість (як продукт професійної рефлексії) розглядається як складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища і активного перетворення себе як суб'єкта професійної діяльності (О. Еннс). Даний феномен розглядається як усвідомлення людиною своєї приналежності до професійної групи (Б. Паригін); як процес аналізу людиною самої себе в рамках професійної діяльності (М. Кряхтунов); як діяльність особи по усвідомленню своєї відповідності обраній професії (М. Гуткіна); як вибіркова діяльність самосвідомості, спрямована на власне професійне самовизначення (П. Шавир); розвиток професійної рефлексії як процесу розвитку особистісної, інтелектуальної та метарефлексії (А. Веремчук); як усвідомлення і цілісна оцінка фахівцем себе, процесу і результату своєї професійної діяльності (С. Кошелева); як засіб саморегуляції особистості, що виражається в усвідомленні власних психічних особливостей, аналізі себе як суб'єкта діяльності, усвідомленні і оцінці системи відносин (Т. Фам); як особливий феномен людської психіки, що обумовлює саморегуляцію особистістю своїх дій у професійній сфері на основі пізнання професійних вимог, своїх професійних можливостей та емоційного ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності (С. Васильовська); як комплекс уявлень людини про себе як професіонала, як система відносин і установок до себе як фахівця (А. Маркова); як різновид соціально - специфічної самосвідомості, яка являє собою складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища та активної участі суб'єкта у професійній діяльності (Т. Миронова).

На відміну від самосвідомості, професійна самосвідомість специфічна за своїм змістом, оскільки спрямована на професійну діяльність і на себе, як суб'єкта цієї діяльності. Якщо самосвідомість формується в життєдіяльності та спілкуванні з оточуючими людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій, психічних якостей тощо, то професійна самосвідомість - це проєкція всіх структурних компонентів самосвідомості особистості на професійну діяльність (П. Шавир).

Розглядається специфіка рефлексії в психології праці, як: 1) усвідомлення підстав і засобів діяльності; 2) виходу в зовнішню позицію одного суб'єкта діяльності стосовно діяльності іншого суб'єкта; 3) акт встановлення відношення між діяльностями або їх структурними утвореннями - діями, засобами, цілями і т.п. (С. Дружилов).

У рамках суб'єктно - діяльнісного й системного підходів, що спрямовують будь-яке науково-практичне дослідження на вивчення суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, специфічних для професійної праці, Є. Климівим описані основні психологічні регулятори професійної діяльності: «образ об'єкта» (суб'єктивний образ професії); «образ суб'єкта» (образ «Я» - самосвідомість); «образ суб'єктно-суб'єктних і суб'єктно-об'єктних відносин» (професійна самосвідомість), що належать до категорії суб'єктивного образу, який формується у процесі засвоєння професійної діяльності, на основі яких нами було розроблено теоретичну модель професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей.

Структура професійної рефлексії студентів характеризує процес реалізації внутрішньої психічної діяльності суб'єкта - рефлексивної діяльності стосовно професії типу «Людина-Техніка». Предметом аналізу професійної рефлексії є: «Образ об'єкта професійної діяльності» (усвідомлення студентом себе, своїх функціональних можливостей відповідно до професійної діяльності в системі людина-машина, а саме наявність професійних знань, умінь, навичок, професійної компетентності, професійно важливих якостей, а також прогностичні здатності як професійно важливі якості інженерів) і «Образ суб'єкта професійної діяльності» (усвідомлення студентом себе, своїх мотивів, ототожнення із професійною реальністю в сьогоденні й майбутньому, яке здійснюється завдяки наступним психологічним властивостям і механізмам: професійна спрямованість особистості, професійні мотиви, схильності, професійна ідентичність, прогнозування: «Я в професії в сьогоденні й у майбутньому»).

Психологічним критерієм успішного проходження стадії вищої професійної освіти є формування ставлення до себе як суб'єкта обраної діяльності й професійної спрямованості, у якій досить чітко відбиваються установки на розвиток професійно значущих якостей (С. Дружилов, Г. Суходольский, В. Шадриков).

Подальше вивчення професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей вимагає експериментального дослідження і сформованості її структурних компонентів та відстеження особливостей їх розвитку на різних етапах вищої професійної підготовки.

У другому розділі «Експериментальне дослідження особливостей сформованості професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей» представлено методичні підходи та результати експериментального дослідження структурних компонентів, критерії й рівні сформованості професійної рефлексії у студентів технічного напрямку підготовки. Виявлені особливості розвитку та динаміку професійної рефлексії в процесі навчання в ВНЗ, розроблена модель формування професійної рефлексії у студентів технічного напрямку підготовки.

Згідно авторської моделі професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей в якості критеріїв сформованості виступають:

- 1) рефлексивність (здатність до рефлексії);

2) професійні схильності (відповідно психологічної структури професійної діяльності майбутнього інженера: об'єкт і предмет діяльності, завдання, засоби й способи діяльності, професійні сфери діяльності респондентів, а саме сфери «Людина-Знак», «Людина-Техніка» і «Людина-Людина»), мотиви навчання у ВНЗ; професійна спрямованість;

3) здатність до прогнозування;

4) професійна ідентичність;

5) професійні вміння й знання.

Результати констатувального експерименту дозволяють стверджувати, що такі компоненти професійної рефлексії у студентів, як рефлексивність, професійні схильності й мотиви, професійна ідентичність та професійні вміння й знання, не мають позитивної стійкої динаміки у процесі набуття вищої технічної освіти.

Застосування критерію Манна-Уїтні виявило наступні зміни в сформованості структурних компонентів професійної рефлексії в процесі навчання у ВНЗ технічного профілю:

- рівень рефлексивності студентів знижується після першого року навчання й підвищується після третього курсу;
- найбільш значущі відмінності в професійних схильностях студентів виявлені лише у сфері «Людина - Людина»;
- професійні схильності в сфері «Людина-Знак» і «Людина-Техніка» залишаються незмінними;
- відсутня динаміка в сфері професійної спрямованості особистості;
- у процесі освоєння спеціалізації тенденція до збільшення позитивної професійної ідентичності не виявлена;
- впродовж навчання зовнішній мотив «отримання диплома» зростає від третього до п'ятого курсу, а внутрішні професійні мотиви значно знижуються в процесі всієї підготовки;
- найбільше успішно розвиваються прогностичні здібності студентів, щодо яких виявлена постійна позитивна динаміка (рис. 1).

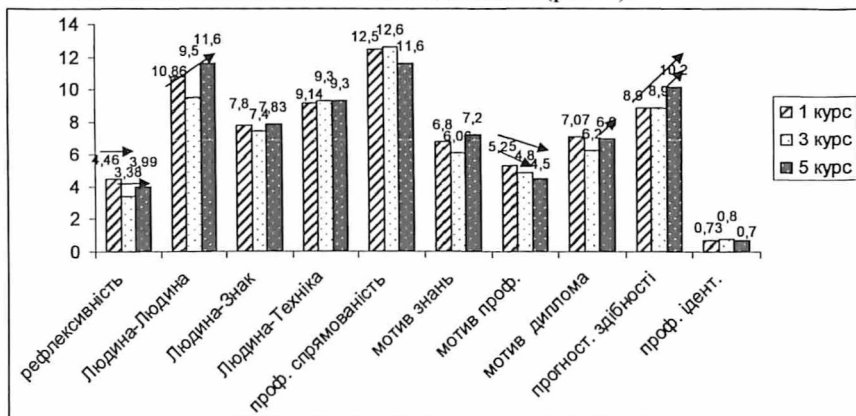

Рис. 1. Сформованість та динаміка компонентів професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей

Умовні позначки: → значущі відмінності (згідно критерію Манна-Уїтні).

Згідно особливостей прояву та критеріїв професійної рефлексії були виділені три групи студентів технічних спеціальностей з високим, середнім і низьким рівнями.

Високий рівень професійної рефлексії студентів технічного профілю підготовки характеризується: високим рівнем рефлексивності, високим рівнем професійної спрямованості внутрішніх мотивів навчання у ВНЗ, психологічною готовністю (високий рівень оцінювання своїх умінь, позитивне емоційне ставлення, розуміння професійних переваг) працювати в системах: «Людина-Техніка», «Людина-Знак» і «Людина-Людина», високим рівнем розвитку прогностичних здібностей, позитивною професійною ідентичністю, професійною компетентністю; наявністю професійних знань й умінь зі спеціальних і гуманітарних дисциплін.

Студенти із *середнім рівнем професійної рефлексії* мають достатній рівень рефлексивності, наявність як внутрішніх мотивів до навчання у ВНЗ: (мотив «придбання знань» і мотив «оволодіння професією»), так і зовнішніх («одержання диплома»); у сфері професійної готовності характеризуються невираженими професійними схильностями, при цьому наступний вибір місця роботи може бути не пов'язаний зі сферами «Людина-Техніка» і «Людина-Знак». Вони мають середній рівень успішності з профільних і гуманітарних дисциплін, у них помірно виражена здатність до прогнозування, а переважний статус ідентичності – «дифузний», тобто перехідний, перебуває в процесі становлення.

Низький рівень професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей характеризується низьким рівнем рефлексивності, несформованою професійною спрямованістю особистості, яка виражається в наявності незначущих особистісних мотивів вибору вищого навчального закладу й професії у цілому, неготовністю здійснювати професійну діяльність: низький рівень умінь, негативне емоційне ставлення й небажання працювати в сферах, пов'язаних безпосередньо з навчанням університеті, значною перевагою зовнішніх мотивів навчання над внутрішніми. У цих студентів низький рівень прогностичних здібностей, знань з профільних і гуманітарних дисциплін, нав'язана професійна ідентичність («передчасна ідентичність»).

Розподіл студентів технічного напрямку підготовки за рівнями професійної рефлексії (високий, середній, низький) представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісний розподіл майбутніх інженерів за рівнями професійної рефлексії (у %)

N=425

Рівень професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей	Кількість студентів на I курсі		Кількість студентів на III курсі		Кількість студентів на V курсі	
	Абсолютна кількість	у %	Абсолютна кількість	у %	Абсолютна кількість	у %
Високий	26	17,3	23	15,33	42	28,00
Середній	75	50,00	76	50,67	67	44,67
Низький	49	32,7	51	34,00	41	27,33

Отримані дані свідчать, що по закінченню професійної підготовки значна кількість студентів має низький (27,33 %) та середній (44,67 %) рівні професійної рефлексії, що негативно позначається на їх професійному самовизначенні як у процесі навчання у ВНЗ, так і при працевлаштуванні по його закінченню.

За допомогою кореляційного аналізу були виявлені наступні зв'язки компонентів професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей. Професійна рефлексія студентів технічних спеціальностей характеризує процес реалізації внутрішньої психічної діяльності суб'єкта, рефлексивності стосовно мотивів, спрямованих на отримання знань ($r = 0,95103$ при $p = 0,058327$) та оволодіння професією ($r = 0,165343$ при $p = 0,000958$); психологічної готовності працювати в сферах «Людина - Техніка» ($r = 0,051508$ при $p = 0,305352$), «Людина - Знак» ($r = 0,034165$ при $p = 0,496726$), «Людина - Людина» ($r = 0,038050$ при $p = 0,449639$); прогнозування свого майбутнього ($r = 0,551931$ при $p = 0,000000$), професійних знань ($r = 0,146921$ при $p = 0,006571$) та гуманітарних знань ($r = 0,151241$ при $p = 0,005758$), а також професійної ідентичності ($r = 0,041057$ при $p = 0,432926$). За нашим припущенням, актуалізація даних психологічних характеристик, їх усвідомлення буде сприяти розвитку індивідуальних ресурсів студентів – майбутніх інженерів в обраній ними спеціальності. Все вище сказане зумовлює необхідність пошуку шляхів цілеспрямованого формування професійної рефлексії у студентів.

У третьому розділі «Формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей» представлено теоретико-методологічне обґрунтування формувального експерименту, описані змістовні й процесуальні аспекти апробації авторської програми з розвитку компонентів професійної рефлексії. Наведені якісні й кількісні результати формувального експерименту, аналізуються значущі відмінності отриманих результатів у студентів експериментальної й контрольної груп.

Проблема розвитку рефлексії у процесі навчання підіймається багатьма сучасними авторами, у тому числі М. Олексеевим, О. Анісімовим, І. Безтосовою-Курбатовою, І. Вачковою, В. Зарецьким, А. Карповим, Н. Пов'якель, Т. Разиною, І. Ревякіною, З. Становських, І. Семеновим, С. Степановим, Н. Шевченко, Г. Щедровицьким та інш. Методи формування рефлексивності розглядаються сучасними авторами по-різному й відповідають певній теорії рефлексії. У цілому, необхідними умовами формування рефлексії у студентів у процесі навчання чи неформальної освіти, є створення так званого «рефлексивного середовища», яке заохочує і стимулює вихід особистості в рефлексію, звертання до свого внутрішнього світу, досвіду, вербалізація, довільна установка на рефлексію, об'єктивізація, відстороненість від ціннісних установок, збереження змісту об'єкта, що рефлексує.

Згідно положень вітчизняних і зарубіжних дослідників: Р. Вудвортса, О. Гребенюка, Е. Дисі, В. Кикотя, В. Климчука, Р. Руаяна, Р. Уайта, Р. де Чармса, В. Чиркова, В. Якуніна та інш., ефективними механізмами розвитку мотиваційного компоненту професійної рефлексії студентів є: усвідомлення зовнішніх і внутрішніх мотивів навчальної й майбутньої професійної діяльності, значущих особистісних мотивів, інтеріоризація зовнішніх мотивів, ієрархія внутрішніх мотивів професійного й особистісного самовизначення.

Психологічними умовами формування професійної ідентичності та прогностичного потенціалу особистості є усвідомлення й інтеріоризація психологічної моделі професійної діяльності, яка включає модель професійного середовища, модель професійної діяльності й модель самої людини-професіонала (Є. Володарська, Г. Гарбузова, Є. Гульянець, С. Дружилов, О. Корнілова, Л. Рєгуш, Л. Шнейдер).

Узагальнення теоретичних положень дозволило припустити, що формування професійної рефлексії студентів технічних спеціальностей буде успішним через актуалізацію всіх компонентів: здатності до рефлексії (рефлексивність); професійної спрямованості особистості; професійної ідентифікації й компетентності; здатності до прогнозування, які структуються в чотири змістові блоки її формування: мотиваційний, компетентний, прогностичний і рефлексивний (рис. 2).

Рис. 2. Модель формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей

Виходячи із запропонованої моделі, була розроблена авторська програма формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей, яка включала 12 занять по 3 години (36 годин) і складалася з вище названих змістовних блоків: мотиваційний, компетентний, прогностичний і рефлексивний. З метою перевірки ефективності авторської програми розвитку професійної рефлексії у студентів III курсів (інститутів: «Електротехніка та енергозбереження» і «Екологічної та інформаційної безпеки»), на яких зафіксовано найнижчі показники розвитку рефлексії, було сформовано експериментальну і контрольну групи (по 30 осіб у кожній групі). Заняття проходили в експериментальній групі на факультативній основі.

Авторська тренінгова програма включає в себе рефлексивні практикуми: («Мої мотиви навчання у ВНЗ», «Мої схильності й професійна діяльність», «Моя професійна спрямованість», «Мое професійне середовище», «Модель професіонала», «Мої обмеження й ресурси професійної діяльності» «Я в сьогоденні, минулому й майбутньому», «Я ідеальний і Я реальний», «Моя кар'єра», «Завдяки участі в цій програмі, Я...»). Використовувались інтерактивні вправи та психотерапевтичні карти «COPE» і «PERSONA», що допомагають учасникам виходити в рефлексивну позицію з опорою на асоціативно-метафоричні образи.

Формувальний етап нашого дослідження включав діагностичний (первинний контрольний зріз), власне формувальний (реалізація авторської програми з формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей) і підсумковий (вторинна діагностика після реалізації програми).

Впровадження й апробація авторської програми з формування професійної рефлексії у студентів технічного напрямку підготовки проводилося впродовж другого семестру 2011/2012 навчального року на базі Севастопольського національного університету ядерної енергії та промисловості.

Згідно отриманих даних після апробації авторської програми показники експериментальної групи значно відрізняються:

- середній арифметичний показник рефлексивності в експериментальній групі підвищується від 3,65 до 4,0 - середнього рівня рефлексивності. У контрольній групі знижується від 3,69 до 3,52, при цьому практично зберігаються низькі показники рефлексивності;

- в експериментальній групі значно покращилось емоційне ставлення до сфери «Людина-Знак» і «Людина-Природа»; студенти оцінювали їх як найбільш успішні для своєї подальшої професійної діяльності; мотивація «Отримання знань» посилюється, що проявилось і в поліпшенні оцінок з гуманітарних дисциплін;

- виявлені значущі відмінності між професійною ідентичністю до і після проведення експерименту: в експериментальній групі збільшився відсоток студентів з позитивною професійною ідентичністю від 0% до 20%, також студентів з передчасною ідентичністю стало менше на 25%, а студентів з дифузною ідентичністю збільшилося на 5%, що свідчить про те, що в учасників програми актуалізувалося бажання робити самостійний вибір свого професійного шляху;

- реалізація прогностичного блоку авторської програми дозволила учасникам усвідомити індивідуальне переживання часу: минулого, теперішнього та майбутнього, «побачити» свою кар'єру, бути проактивним у своїх життєвих і професійних планах, що збільшило показники прогностичних здібностей у студентів експериментальної групи (табл. 2).

Таблиця 2

Кількісний розподіл майбутніх інженерів за рівнями професійної рефлексії у контрольній та експериментальній групах за результатами формувального експерименту (у %)

N=60

Професійна рефлексія	Рівні	Досліджувані							
		Експериментальна група (n=30)				Контрольна група (n=30)			
		до експерим.		після експерим.		до експерим.		після експерим.	
		%	абс. к-ть	%	абс. к-ть	%	абс. к-ть	%	абс. к-ть
Рівні професійної рефлексії	високий	23,3	7	40	12	23,3	7	26,6	8
	середній	33,3	10	50	15	36,6	11	36,7	11
	низький	43,4	13	10	3	40,1	12	36,7	11

Порівняльний аналіз результатів формувального експерименту дозволяє зробити висновок про значуще підвищення в експериментальній групі високого та середнього рівнів розвитку професійної рефлексії і зниження кількості студентів з низьким рівнем рефлексії.

Виявлені позитивні зрушення в актуалізації й розвитку наступних компонентів професійної рефлексії (по критерію Вілкоксона значимих відмінностей до й після впровадження програми): рефлексивності ($p = 0,090979$), мотивів, спрямованих на отримання знань ($p = 0,092902$), психологічної готовності працювати в сферах «Людина-Знак» ($p = 0,050469$), «Людина-Людина» ($p = 0,054885$), гуманітарних знань ($p = 0,067898$), професійної ідентичності ($p = 0,037873$). В цілому отримані результати підтвердили гіпотезу дослідження й дозволили зробити наступні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення й експериментальний розв'язок проблеми формування професійної рефлексії в студентів технічних спеціальностей, що виявилось у дослідженні особливостей розвитку структурних компонентів та рівнів професійної рефлексії, обґрунтуванні, створенні та апробації програми її формування шляхом актуалізації професійної спрямованості, компетентності та ідентичності, прогностичних здібностей та рефлексивності як особистісної якості активними соціально-психологічними методами навчання.

1. Професійна рефлексія являє собою процес реалізації внутрішньої психічної діяльності суб'єкта рефлексивної діяльності стосовно професійної діяльності, в основі якої лежить професійна діяльність як ергатична система, яка представлена різноманіттям суб'єктно-об'єктних і власносуб'єктних відносин, обумовлених об'єктивною реальністю різноманітного світу професій.

Предметом аналізу професійної рефлексії є: «Образ об'єкта професійної діяльності» і «Образ суб'єкта професійної діяльності». Психологічним критерієм успішного проходження стадії вищої професійної освіти є формування ставлення до себе як суб'єкта обраної діяльності й професійної спрямованості, у якій відображаються установки на розвиток професійно значущих якостей.

У якості структурних компонентів професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей можна розглядати ступінь сформованості у них основних психічних регуляторів діяльності: образу власносуб'єктних відносин, усвідомлення студентом себе, своїх мотивів, отождолення із професійною реальністю в сьогоденні й майбутньому, яке здійснюється завдяки наступним психологічним властивостям і механізмам: професійна спрямованість особистості, професійні мотиви, схильності, професійна ідентичність, прогнозування: «Я в професії в сьогоденні й у майбутньому», а також за допомогою образу суб'єктно-об'єктних відносин: усвідомлення студентом себе, своїх функціональних можливостей відповідно до професійної діяльності в системі «Людина-Машина», наявність професійних знань, умінь, навичок, професійна компетентність, а також прогностичні здібності як професійно важливі якості інженерів.

2. Особливості сформованості структурних компонентів професійної рефлексії у студентів - майбутніх інженерів у процесі навчання у ВНЗ проявляються в наступному: показники *рефлексивності* у студентів технічного профілю підготовки недостатні (38 % мають низький рівень), до третього курсу знижуються й підвищуються до п'ятого до рівня першого курсу, що свідчить про недостатню динаміку формування професійної рефлексії в процесі професійної підготовки; *професійна спрямованість* та *професійні схильності в сферах «Людина-Техніка», «Людина-Знак» і «Людина-Людина»* практично не формуються в процесі навчання. *Мотивація* в процесі одержання вищої освіти змінюється: зовнішні мотиви підсилюються, а внутрішні (мотиви отримання знань і професії) знижуються; *професійна ідентичність* не стає позитивною, (у більш, ніж 80 % студентів досліджуваної вибірки виявлена передчасна ідентичність, яка є результатом негативного оцінювання своїх професійно

важливих якостей, тенденції до зниження таких вольових якостей, як ініціативність, цілеспрямованість).

3. Узагальнення особливостей розвитку рефлексивності, показників професійної спрямованості, професійних схильностей і мотивів, здатності до прогнозування й особливостей розвитку професійної ідентичності дозволило виділити наступні рівні (низький, середній і високий) розвитку професійної рефлексії:

- *високий рівень професійної рефлексії* студентів технічного профілю підготовки характеризується: високим рівнем рефлексивності, високим рівнем професійної спрямованості внутрішніх мотивів навчання у ВНЗ, психологічною готовністю (високий рівень оцінювання своїх умінь, позитивне емоційне ставлення, розуміння професійних переваг) працювати в системах: «Людина-Техніка», «Людина-Знак» і «Людина-Людина», високим рівнем розвитку прогностичних здатностей, позитивною професійною ідентичністю, професійною компетентністю; наявністю професійних знань й умінь зі спеціальних і гуманітарних дисциплін.

- студенти – майбутні інженери із *середнім рівнем професійної рефлексії* мають достатній рівень рефлексивності, наявність як внутрішніх мотивів до навчання у ВНЗ: (мотив «придбання знань») і мотив «оволодіння професією»), так і зовнішніх («одержання диплома»); у сфері професійної готовності характеризуються невираженими професійними схильностями, при цьому наступний вибір місця роботи може бути не пов'язаний зі сферами «Людина-Техніка» і «Людина-Знак»; середній рівень успішності з профільних і гуманітарних дисциплін, помірно виражена здатність до прогнозування, а переважний статус ідентичності – «дифузний», тобто перехідний, перебуває в процесі становлення.

- *низький рівень професійної рефлексії* студентів технічних спеціальностей характеризується низьким рівнем рефлексивності, несформованою професійною спрямованістю особистості, яка виражається в наявності незначущих особистісних мотивів вибору вищого навчального закладу й професії у цілому, неготовністю здійснювати професійну діяльність: низький рівень умінь, негативне емоційне ставлення й небажання працювати в сферах, пов'язаних безпосередньо з навчанням в університеті, значною перевагою зовнішніх мотивів навчання над внутрішніми; низький рівень прогностичних здатностей, знань з профільних і гуманітарних дисциплін, нав'язана професійна ідентичність («передчасна ідентичність»).

В цілому в процесі отримання вищої технічної освіти професійна рефлексія формується недостатньо. Позитивна динаміка спостерігається тільки в процесі формування прогностичних здібностей, професійних схильностей у сфері «Людина - Людина» і професійної спрямованості особистості. Мотивація навчання до 5 курсу знижується, не формується позитивна професійна ідентичність і рефлексивність як здатність до рефлексивних дій.

4. Теоретична модель формування професійної рефлексії у студентів технічного профілю підготовки включає чотири змістовні блоки: мотиваційний, компетентний, прогностичний та рефлексивний і спрямована на актуалізацію структурних компонентів досліджуваного феномена. Розроблена на її основі

авторська програма соціально-психологічного тренінгу з використанням рефлексивних практикумів та інтерактивних вправ є ефективною щодо формування професійної рефлексії. Важливим елементом рефлексивного практикуму, спрямованого на усвідомлення компонентів професійної рефлексії, є вербалізація за допомогою психотерапевтичних карт, що допомагають учасникам виходити в «рефлексивну позицію» з опорою на асоціативно-метафоричні образи.

Результатом апробації та впровадження авторської програми формування професійної рефлексії є позитивні зрушення в розвитку рефлексивності, професійної спрямованості особистості, професійної ідентичності й компетентності, а також здатності до прогнозування.

Проведення дисертаційного дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними напрямками ми вбачаємо: формування професійної рефлексії в процесі професійної діяльності, більш комплексне дослідження проявів індивідуальних особливостей особистості в процесі професіоналізації, дослідження ролі професійної рефлексії в професійних деформаціях особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Косцова М.В. Теоретическая модель профессиональной рефлексии студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. - № 35 (59). – С. 189-194.
2. Косцова М.В. Изучение уровней рефлексивности у студентов технического направления подготовки / М.В. Косцова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»: Збірник наукових праць – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 25. – С.353-357.
3. Гришина А.В., Косцова М.В. Динамика мотивации обучения в вузе студентов технических специальностей / А.В. Гришина, М.В. Косцова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. - № 37 (61). – С. 274-277.
4. Косцова М.В. Психологическая модель формирования профессиональной рефлексии у студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. - № 41 (65). – С. 177-183.
5. Косцова М.В. Формирование профессиональной направленности у студентов технических ВУЗов / М.В. Косцова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: - Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч.1. – С. 72 – 77.

Зарубіжне видання:

6. Косцова М.В. Психологические условия формирования профессиональной рефлексии у студентов, обучающихся по техническим специальностям / М.В.

Косцова // журнал «Вестник ЮУрГУ», серия «Психология». - Челябинск, 2013. - Том 6. - № 2. - С. 104-110.

Матеріали конференцій:

7. Косцова М.В. Особенности профессиональной идентичности студентов технических специальностей в аспекте изучения профессиональной рефлексии / М.В. Косцова // Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: Зб. наук. праць / За заг. ред. д. психол. н., проф. Н.С. Завацької. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2012. - С. 191 - 194.
8. Косцова М.В. Особливості професійної готовності й переваг студентів технічних спеціальностей в аспекті вивчення професійної рефлексії / М.В. Косцова // Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік. – Київ, НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 264 - 266.
9. Косцова М.В. Экспериментальная модель детерминант профессиональной рефлексии студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Актуальні проблеми практичної психології. збірник наукових праць. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2012. - С. 283 – 286.
10. Косцова М.В. Критерии, показатели и уровни развития профессиональной рефлексии у студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Украина на интеллектуальной карте мира: материалы докладов научно-практической конференции СНО при кафедре гуманитарных дисциплин / под. общ. ред. В.В. Дмитриевой. – Севастополь, СНУЯЭиП, 2013. – С. 163-170.
11. Косцова М.В. Рефлексивный практикум как метод формирования рефлексивности у студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Актуальные психолого-педагогические проблемы профессиональной подготовки: материалы IX Международной научно-практической конференции 30 – 31 января 2013 г. Стерлитамак, Республика Башкортостан: в 2 ч. / отв. ред. Р.М. Салимова. – Стерлитамак: Стерлитамакский филиал БашГУ, 2013. – Ч. 1. – С. 135-140.
12. Гришина А.В., Косцова М.В. Специфика человекоцентрированного подхода в процессе профессионального самоопределения студентов высших учебных заведений // Гришина А.В., Косцова М.В. // Тезисы докладов XI международного форума по человекоцентрированному подходу, (Москва, Ершово, 4-10 мая, 2010 г.). – Москва. – С. 171-173.

Статті в інших виданнях та методичні посібники:

13. Косцова М.В. Психологические особенности профессиональной рефлексии у студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Вестник СевГТУ. Вып. 90: Педагогика: зб. науч. тр. / Редкол.: А.А. Слободянюк (отв. ред.) и др.: Севастоп. нац. техн. ун-т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2008. – С. 150 – 155.
14. Гришина А.В., Косцова М.В. Профессиональное и личностное самоопределение: психологический аспект / А.В. Гришина // Вестник СевГТУ.

- Вып. 90: Педагогика: зб. науч. тр. / Редкол.: А.А. Слободянюк (отв. ред.) и др.: Севастоп. нац. техн. ун-т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2008. – С. 142 – 145.
15. Косцова М.В. Психологические особенности профессиональной рефлексии у студентов технических специальностей / М.В. Косцова // Материалы межвузовского семинара «Опыт внедрения педагогических технологий в преподавании социально-гуманитарных дисциплин в техническом вузе» / Составитель: И.В. Рыбак. – Севастополь: СТУЭИП, 2013. - С. 33-45.
16. Косцова М.В. Психологическая характеристика личности студента / М.В. Косцова // учеб.- метод. пособие. – Севастополь: СТУЭИП, 2013.- 72 с.

АНОТАЦІЇ

Косцова М.В. Формування професійної рефлексії у студентів технічних спеціальностей. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ. - 2013.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми формування професійної рефлексії в студентів технічних спеціальностей. Визначені основні підходи до вивчення проблеми професійної рефлексії, структура професійної рефлексії в студентів технічного напрямку підготовки (рефлексивність, професійні схильності, здатність до прогнозування, професійна ідентичність, професійні вміння й знання), рівні (високий, середній, низький) сформованості професійної рефлексії та недостатня динаміка в процесі професійної підготовки.

Розроблена модель формування професійної рефлексії з виділенням мотиваційного, компетентного, прогностичного та рефлексивного блоків, які лягли в основу авторської програми формування професійної рефлексії, спрямованої на актуалізацію її структурних компонентів методами активного соціально-психологічного навчання.

Результати апробації програми формування професійної рефлексії дозволяють рекомендувати її до використання у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: рефлексивність, професійна рефлексія, структурні компоненти професійної рефлексії, індивідуальні ресурси професійної діяльності, професійна спрямованість, професійна ідентичність, професійна компетентність, прогностичні здібності.

Косцова М.В. Формирование профессиональной рефлексии у студентов технических специальностей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев. - 2013.

Диссертационное исследование посвящено проблеме формирования профессиональной рефлексии у студентов технических специальностей

Результаты теоретического анализа литературы позволили определить профессиональную рефлексию как процесс реализации внутренней психической

деятельности субъекта (студента) рефлексивной деятельности по отношению к психическим регуляторам профессиональной деятельности: образа самого субъекта и образа объекта деятельности. Структура профессиональной рефлексии студентов технических специальностей включает: рефлексивность, профессиональную направленность (профес-сиональные склонности в сферах: «Человек – Техника», «Человек - Знак», «Человек- Человек»), мотивы обучения в ВУЗе), способность к прогнозированию, профессиональную идентичность и профессиональные знания и умения.

Экспериментально доказано, что, в целом, в процессе получения высшего технического образования, профессиональная рефлексия формируется недостаточно. Позитивная динамика наблюдается только в процессе формирования прогностических способностей, профессиональных склонностей в сфере «Человек - Человек» и профессиональной направленности личности. Мотивация обучения до пятого курса снижается, не формируется позитивная профессиональная идентичность и рефлексивность как способность к рефлексивным действиям.

Обобщение результатов экспериментального исследования позволило выделить три уровня развития профессиональной рефлексии у студентов – будущих инженеров: высокий, средний и низкий.

Теоретическая модель формирования профессиональной рефлексии у студентов технического профиля подготовки включает четыре содержательных блока (мотивационный, компетентный, прогностический и рефлексивный) и направлена на актуализацию структурных компонентов исследуемого феномена. Разработанная на ее основе авторская программа социально-психологического тренинга с использованием рефлексивных практикумов и интерактивных упражнений оказалась эффективной для развития профессиональной рефлексии в целом. Основой для содержания рефлексивных практикумов были психологические регуляторы профессиональной деятельности инженеров, а именно профессиональные мотивы, профессиональная направленность, профессиональная идентичность, прогностические способности, и, в целом, личностная и профессиональная компетентности. Именно осознание всех выше перечисленных компонентов способствовало формированию профессиональной рефлексии у студентов технического направления подготовки.

Важным элементом рефлексивного практикума, направленного на осознание компонентов профессиональной рефлексии, является вербализация с помощью психотерапевтических карт, помогающих участникам выходить в «рефлексивную позицию» с опорой на ассоциативно-метафорические образы.

Сравнительный анализ результатов формирующего эксперимента позволяет сделать вывод о значительном повышении в экспериментальной группе уровня развития профессиональной рефлексии. Следовательно, реализация разработанной программы позволила в целом решить задачу формирующего эксперимента: выявлены положительные сдвиги в актуализации и развитии всех компонентов профессиональной рефлексии.

Ключевые слова: рефлексивность, профессиональная рефлексия, структурные компоненты профессиональной рефлексии, индивидуальные ресурсы профессиональной деятельности, профессиональная направленность,

профессиональная идентичность, профессиональная компетентность, прогностические способности.

Kostsova M.V. Forming occupational reflection among students of technical specialties. –The manuscript.

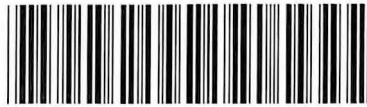
The dissertation for the scientific degree of the Candidate of the Psychological Science with the specialization 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – Dragomanov National Pedagogical University, Kiev. - 2013.

The thesis is devoted to the problem of formation of professional reflection in students of technical specialties. The basic approaches to the study of professional reflection, reflection in the structure of professional engineering speciality students (reflexivity, occupational aptitude, the ability to predict, professional identity, professional skills and knowledge), level (high, medium, low) formation of professional reflection and lack of dynamics during the higher education.

The model of forming occupational reflection among students of technical specialties was developed. In this model 4 substantial ranges of issues were sorted out named as motivational, competent, prognostic and reflective that underlie in the author's program. As a result, of author's program of forming occupational reflection among students of technical specialties implementation and approbation were revealed positive changes in actualization and development of the next components as reflectivity, occupational orientation of personality, occupational identity and competence as well as ability to predict. This program can be used in higher technical educational institutions.

Key words: reflectivity, occupational reflection, structural components of occupational reflection, individual resources of occupational activity, occupational orientation, occupational identity, occupational competence, prognostic abilities.

НБ НПУ

100202547

Підписано до друку 21.10.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 518.
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідectво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26

